

Tom 12/2020, ss. 347-374

ISSN 0860-5637

e-ISSN 2657-7704

DOI: 10.19251/rtnp/2020.12(18)

www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Magdalena Wędzińska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Włocławskie Towarzystwo Naukowe

CO JEST WAŻNE DLA MŁODZIEŻY? O PREFERENCJACH I ROLI WARTOŚCI W ŻYCIU UCZNIÓW SZKÓŁ PONADPODSTAWOWYCH

WHAT IS IMPORTANT FOR YOUNG PEOPLE? ABOUT PREFERENCES AND THE ROLE OF VALUES IN THE LIVES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Streszczenie:

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie problematyki wartości w myśli filozoficznej Maxa Schelera oraz księdza Józefa Tischnera. Pierwsza część artykułu stanowi rekonstrukcję poglądów Schelera i Tischnera na temat roli wartości w życiu człowieka. W drugiej części artykułu zostały zaprezentowane rezultaty badań własnych dotyczących preferencji wartości wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Badana młodzież w najwyższym stopniu ceni sobie wartości moralne, w najmniejszym zaś wartości estetyczne. Preferencje wartości młodzieży różnią się od wzorcowej hierarchii wartości według Maxa Schelera.

Co więcej, preferencje wartości młodzieży są zróżnicowane ze względu na jej płeć, miejsce zamieszkania oraz typ szkoły. Trzecia część tekstu poświęcona jest analizie rezultatów badań w odniesieniu do kształcenia aksjologicznego w szkole.

Słowa kluczowe: Scheler, Tischner, etyka, aksjologia, wartości, młodzież

Abstract:

The objective of this article is to present the issues of values in the philosophical thought of Max Scheler and priest Józef Tischner. The first part of the article is a reconstruction of Scheler's and Tischner's views on the role of values in human life. In the second part of the article is presentation of the results of own research on preferences of values among high school students were presented. The studied youth values the moral values in the highest degree, and the aesthetic values in the least. Youth value preferences differ from the model hierarchy of values according to Max Scheler. What is more, the preferences of the value of young people are diverse due to their gender, place of residence and type of school. The third part of the text is devoted to the analysis of the results of research in relation to axiological education at school.

Keywords: Scheler, Tischner, ethics, axiology, values, youth

WSTĘP

Celem tekstu jest przybliżenie roli wartości w życiu człowieka. Teoretycznie zaplecze rozważań stanowią myśl etyczna Maxa Schelera oraz kategoria myślenia według wartości analizowana przez księdza Józefa Tischnera. W pracy odwoływać będę się również do roli problemu aksjologicznych wyborów młodzieży, przykładem czego mogą być przeprowadzone przeze mnie badania dotyczące wartości preferowanych przez uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Zwrócę również uwagę na potrzebę wsparcia młodych ludzi w kształceniu aksjologicznym.

SCHELEROWSKI NAMYSŁ NAD PROBLEMATYKĄ WARTOŚCI

Max Scheler (1874-1928) to jeden z najwybitniejszych filozofów ubiegłego wieku. Jego myśl filozoficzna wywarła znaczący wpływ na kulturę. Zainspirowała ona m.in. twórców polskiej myśli aksjologiczno-etycznej i wciąż stanowi inspirację dla badaczy działających na polu wielu nauk, m.in. filozofii, socjologii, psychologii czy pedagogiki. Twórczymi i krytycznymi kontynuatorami etyki aksjologicznej Schelera byli m.in. Roman Ingarden i Karol Wojtyła. Również idea „myślenia według wartości” Józefa Tischnera pozostaje pod znamienitym wpływem myśli Schelera [Galarowicz, 1997].

Scheler rozumie wartości obiektywnie, co oznacza, że uważa je za własności wszechświata niezależne od ocen, uniwersalne i niezmiennie. Uznaje je za byty idealne. Dowodzi on, że wartości ułożone są w sposób hierarchiczny. Owa hierarchia wartości ma charakter obiektywny, wartości są ze sobą ściśle powiązane, nie istnieją poza hierarchicznym układem. Prezentują się poprzez rzeczy lub dobra, ale są od rzeczy i dóbr jakościowo niezależne. Scheler przyrównuje wartości do kolorów – one również przejawiają się w rzeczach, lecz są od nich zupełnie niezależne [Węgrzecki, 1975]. Wartości oraz wywodzące się z nich cnoty i normy są warunkiem obiektywnych osądów moralnych, oceny tego, co dobre i tego, co złe. Owe osądy moralne są niezależne od istnienia dobra czy rezultatów działań, są ufundowane w wartościach [Kelly, 2011].

Scheler wymienia cztery odmiany jakości odnoszące się do wartości. Wyróżnia wartości hedonistyczne, witalne, duchowe oraz religijne. Wartości hedonistyczne i witalne stanowią klasy wartości niższych, zaś wartości duchowe i religijne są uznawane przez Schelera za wartości wyższe. Wartości te są względem siebie niezależne. Każda z nich stanowi ostateczną i nieredukowalną do niczego innego jakość.

Ogół wartości rozpada się na cztery kręgi modalności: modalność przyjemności i nieprzyjemności wraz z przynależnymi do niej wartościami konsekwentnymi technicznymi i symbolicznymi, do których zalicza się też pożytek i szkodliwość; modalność szlachetności i pospolitości, której przynależnymi wartościami konsekwentnymi jest wartość dobrobytu i jej przeciwieństwo i które dadzą się objąć pojęciem wartości witalnych; modalność wartości duchowych (poznania, piękna, porządku prawnego); wreszcie modalność świętości, w której jednoczą się wartości religijne.

Również te wartości przedstawiają sobą hierarchiczny porządek [Scheler, 1916, s. 239, za: Buczyńska-Garewicz, 1975, s. 239].

Według Schelera wartości istnieją obiektywnie i są drogą do osiągnięcia prawdy, ta zaś jest doskonałością. Zdaniem Schelera istnieją cztery grupy wartości nieformalnych: wartości hedonistyczne, witalne, duchowe oraz religijne. Scheler nie wyróżnia klasy wartości moralnych, gdyż jego zdaniem są one ze swej istoty skierowane ku innym wartościom, płyną ze słuszności działania, czyli z porządku wcześniejszych wartości. Realizując w swym życiu wartości hedonistyczne, witalne, duchowe i religijne, postępuje się, zdaniem Schelera, w sposób moralny. Hierarchia wartości nakazuje uwzględniać zależności pomiędzy wartościami. Przejście od wartości niższej do wartości wyższej według Schelera oznacza wybór moralny [Pieszak, 2003].

TISCHNERA PYTANIE O ROLĘ WARTOŚCI W ŻYCIU CZŁOWIEKA

Tischner, zainspirowany materialną etyką wartości Schelera, w swych rozważaniach stawia zasadnicze pytanie o sposób, w jaki wartości ujawniają się w życiu człowieka. Punktem wyjścia dla tych rozważań jest greckie pojęcie *ethosu*, oznaczające pole życia dla istoty żywej, środowisko, miejsce do życia. *Ethos* człowieka ma szczególny charakter. Nie ogranicza się on tylko do warunków fizycznych, ale przede wszystkim odnosi się do relacji z innymi ludźmi [Tischner, 2001].

Tischner pyta, co oznacza fakt, iż człowiek jest istotą etyczną. Jako odpowiedź przywołuje odwołanie do świata muzyki:

Wyobraźmy sobie muzyka, który gra na skrzypcach jakichś utworów. Artysta ma przed sobą partyturę. Nie zawsze muszą to być nuty zapisane na papierze, być może partytura znajduje się w jego pamięci, a może artysta po prostu improwizuje. Czymkolwiek by ona była, artysta tworzy i „słucha” zarazem. Ubiera w dźwięki coś, co jakby już istniało, choć było tylko ciszą. Czym jest to, i czemu z taką ochotą się poddaje? Najczęściej mówi się: prawdziwą „partyturą” dla artysty są szczególne układy wartości, którym artysta pragnie nadać brzmienie. Wykonać doskonale utwór, to doskonale oddać wartości, które spoczęły u jego źródła (...). Człowiek jest jak płynąca poprzez czas – pieśń. Kto gra ową pieśń? Sam człowiek jest tu

instrumentem i artystą (...). Człowiek – jak pieśń – żyje w pośrodku wartości, ku którym kierują się jego dążenia, jego myśli i czyny [Tischner, 2001, s. 172].

Człowiek – artysta – potrzebuje w swoim życiu etyki. Tę zaś filozof rozumie jako naukę o wartościach, według których człowiek tworzy swe postawy życiowe, swoje uczynki, ocenia poprzez pryzmat wartości działania innych ludzi. We wczesnym okresie transformacji ustrojowej książd Tischner postulował, iż etyka nie może być luksusem, lecz podstawową potrzebą społeczną [Tischner, 1993].

Etyka i życie zgodne z wartościami pomagają człowiekowi w byciu twórcą. Życie człowieka jest zadaniem. W czasie jego trwania człowiek może podtrzymywać swoje człowieczeństwo lub je degradować. Człowiek buduje siebie i swój świat. W ten sposób urzeczywistnia wartości. To dzięki nim to, co materialne staje się duchowe, transcendentne. Stając wobec świata wartości, człowiek jest jak tworzywo, które formuje swój kształt pod wpływem wartości. Wartości są dla człowieka pomocne w podejmowaniu istotnych życiowych wyborów. Są one dla człowieka jak partytura, którą należy zagrać – zrealizować, urzeczywistnić w życiu. Realizacji wartości towarzyszy nadzieja, która pozwala utrzymać poczucie sensu [Tischner, 2001].

Tworzenie siebie odbywa się także w relacji z drugim człowiekiem. Właśnie w relacji między ludźmi objawia się wolność w dokonaniu wyboru: będąc czynić dobro lub zło. Powinność dobra wobec drugiego człowieka jest wartością. Tischner wskazuje, że mówiąc o wartościach, nie sposób nie myśleć o człowieku, który odbija się w ich blasku. Spotkanie dwojga ludzi to spotkanie dwóch poszukiwaczy swego *ehtosu*. W poszukiwaniu tym ludzie mogą się odnaleźć lub mogą się rozminąć. Wartości doświadczane w spotkaniu z drugim człowiekiem są źródłem zobowiązania moralnego. Sprzeciw wobec tego zobowiązania rodzi poczucie winy [Tischner, 2001].

Z wartościami łączy się pojęcie cnoty jako postawy ukierunkowanej na wartości. Jest w niej gotowość do urzeczywistnienia w świecie tej wartości, która się niejako domaga urzeczywistnienia. W cnotcie jest obecny moment heroizmu, męstwa, odwagi. Odwaga ta wymaga wyjścia poza kontekst własnej osoby. Wszelka cnota zakłada odwagę bycia po prostu człowiekiem w niehumanicznym świecie. Odwaga jest potrzebna zawsze, gdyż realizacja wartości ma dla człowieka znamiona sytuacji granicznej. Realizując wartości, człowiek ociera się o „granice” swojego bytu ludzkiego, wybiera rozwój swego niepowtarzalnego „Ja” lub porzuca wartości i sprzeniewierza się swej ludzkiej istocie. Sytuacja

graniczna to doświadczenie odpowiedzialności za swoje poczucie bycia istotą ludzką. Co więcej, przyjmowanie odpowiedzialności świadczy o dojrzałości – człowiek sam jest twórcą swoich wyborów. Tischner wskazuje, że bez wartości świat człowieka ulega unicestwieniu, jest „płaski” i wszystko w nim jest jednako nieważne [Tischner, 2001].

Tischner wskazuje także, że, aby człowiek umiał funkcjonować w świecie, musi umieć „czytać wartości”, musi potrafić myśleć według wartości. Zdaniem filozofa obcowanie z wartościami, a także ich hierarchiczne porządkownie, sprawia, że ma autentyczny charakter i przyczynia się do zachowania ludzkiej godności [Tischner, 1982].

W myśleniu według wartości zawarty jest motyw ludzkiej wolności, umiejętności dokonywania wyborów.

Nikt nie musi widzieć wartościami. Nikt nie musi uznawać ich aż do końca. Im wyższa wartość, tym większa swoboda jej uznania. Wartość zdaje się mówić do mnie: „jeśli chcesz, możesz mnie wybrać”. Wszystko jest zawarte w drobnym „jeśli chcesz”. Stojąc wśród wartości, naprawdę niczego nie musisz. Ale właśnie samo to, że „wśród wartości niczego nie musisz”, samo jest wartością – wartością wolności. Podmiotem doświadczenia wartości jest podmiot wolny. Cały urok świata wartości bierze się zapewne stąd, że nic z tego świata nie narzuca się nam przemocą. Niemniej dzięki wartościom czujemy niewyraźnie, że jeśli tego świata nie uznamy, możemy ulec jakiejś przemocy [Tischner, 2001, s. 242].

W myśli Tischnera możliwość wyboru jest tożsama z najwyższym wymiarem wolności.

Wolność wyboru wartości najpełniej objawia się w spotkaniu z drugim człowiekiem. W relacji z drugą osobą możemy czynić dobro lub zło. Czyniąc dobro, oddajemy pełnię ludzkiej natury, zaś czyniąc zło, sprzeniewierzamy się temu, co szlachetne w człowieku. Kluczowa jest tu możliwość wyboru. W jego podjęciu pomocne są wartości – to one pozwalają na wybór dobra ponad złem. Hierarchizowanie wartości, stawianie dobra nad złem, świadomość tego, że ma się możliwość wyboru czyni człowieka wolnym [Tischner, 1982].

O działaniu człowieka opartym na wartościach można mówić, że ma ono aksjologiczny charakter. Działanie to służy nie tylko realizacji wartości, ale i podtrzymaniu nadziei na utrzymanie sensu życia. Działanie aksjologiczne jest nierozzerwanie związane z myśleniem aksjologicznym – myśleniem według wartości. To zaś dąży do odróżnienia prawdy od nieprawdy. By poznać prawdę,

należy w spotkaniu z drugim człowiekiem pozwolić mu na bycie sobą, wejść z nim w dialog, spróbować przyjąć jego perspektywę, poznać jego punkt widzenia [Tischner, 1982].

Aby myśleć według wartości, trzeba z siebie coś poświęcić – przewyciężyć pokusę agresji i ucieczki od drugiego człowieka. To przewyciężenie dokonuje się zawsze wtedy, gdy człowiek stawia prawdę ponad nieprawdą. Dokonuje się to w relacji międzyludzkiej, w spotkaniu przy pomocy dialogu. Dialog jest sposobem odkrycia prawdy o człowieku, odróżnieniu jego twarzy od maski. Takie myślenie i działanie oparte na preferencji wartości prawdy Tischner nazywa szukaniem. Dla filozofa działanie to jest przesiąknięte męstwem i nadzieją. Z jednej strony cechuje je odwaga potrzebna do przewyciężania problemów, z drugiej strony nadzieja na przewyciężenie tragiczności towarzyszącej relacjom międzyludzkim [Tischner, 1982].

W kontekście myśli księdza Tischnera rodzi się pytanie o problem wyborów aksjologicznych, jakie podejmują ludzie. Szczególnie widoczny jest ów problem wśród młodzieży, która buduje swój światopogląd i wielokrotnie staje wobec problemu wyboru.

METODOLOGICZNE ZAŁOŻENIA BADAŃ

W roku szkolnym 2015/2016 prowadzone były przeze mnie badania dotyczące związku wartości preferowanych przez uczniów szkół ponadpodstawowych z ich postawami wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Badania swym zasięgiem objęły uczniów liceów, techników oraz szkół zawodowych w województwie kujawsko-pomorskim. Wzięło w nich udział 372 uczniów liceów, 381 uczniów techników oraz 327 osób uczących się w szkołach zawodowych. Jednym z celów badań było poznanie preferencji wartości uczniów szkół ponadgimnazjalnych. W badaniach postawiono problemy badawcze o charakterze istotnościowym, które przybrały postać następujących pytań: *Jakie wartości preferuje młodzież?* oraz *Jaka jest hierarchia wartości badanej młodzieży?*

Postawiono również pytania o charakterze zależnościowym:

Czy płeć badanych różnicuje ich preferencje wartości?

Czy typ szkoły, do której uczęszczają badani, różnicuje ich preferencje wartości?

Czy miejsce zamieszkania badanych różnicuje ich preferencje wartości?

Do pomiaru preferencji wartości młodzieży wykorzystano Skalę Wartości Schelerowskich. Skala ta składa się z pięćdziesięciu wartości. Wartości te tworzą sześć skal podstawowych. Są to podskale wartości: hedonistycznych (H), witalnych (W), estetycznych (E), prawdy (P), moralnych (M) i świętych (Ś). W wyniku analiz statystycznych wyodrębniono cztery podskale czynnikowe. Podskala wartości Witalnych zawiera w sobie dwie podskale czynnikowe: sprawności i siły fizycznej (SSF) oraz wytrzymałości (WYT). Podskala wartości świętych zawiera w sobie: świętości świeckie (ŚŚ) i świętości religijne (ŚR). Wartości na arkuszu testowym uporządkowane są alfabetycznie. Zadaniem osoby badanej jest ocena wartości, przy użyciu 100-stopniowej skali. Skala jest przeznaczona do badania osób od 16 roku życia. Rzetelność testu (mierzona współczynnikiem *alfa Cronbacha*) wynosi 0,80. Test charakteryzuje się również wysoką trafnością teoretyczną i empiryczną. Skala posiada normy stenowe [Brzozowski, 1995].

PREFERENCJE WARTOŚCI MŁODZIEŻY W ŚWIETLE BADAŃ

Rezultaty badań dostarczają wielu spostrzeżeń dotyczących preferencji wartości wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych, a także rodzą wiele pytań. Pierwsza z kwestii, którą chcę zobrazować, to hierarchia wartości młodzieży.

Tabela 1. Statystyki opisowe dla zmiennej wartości

Wartości	N	M ¹	Min	Max	SD	As	K	Wartość testu normalności	Poprawka Lillieforsa	p
H ²	1080	63,80	0	100	21,95	-0,71	0,15	K-S=0,85	<0,01	<0,01
W	1080	53,31	0	100	23,93	-0,23	-0,61	K-S=0,53	<0,01	<0,01
E	1080	49,43	0	100	21,20	-0,20	-0,31	K-S=0,43	<0,01	<,05
P	1080	65,04	0	100	22,52	-0,94	0,46	K-S=0,11	<0,01	<0,01
M	1080	69,13	0	100	21,92	-1,00	0,46	K-S=0,12	<0,01	<0,01

¹ M – średnia, SD - odchylenie standardowe, As – skośność, K – kurtოza, p - empiryczny poziom istotności statystycznej.

² H - hedonistyczne, W - witalne, E - estetyczne, P - prawdy, M - moralne, Ś - święte, SSF - sprawność i siła fizyczna, WYT - wytrzymałość, ŚŚ - świętości świeckie, ŚR - świętości religijne.

Ś	1080	59,06	0	100	24,64	-0,42	-0,57	K-S=0,68	<0,01	<0,01
SSF	1080	58,61	0	100	27,65	-0,34	-0,74	K-S=0,68	<0,01	<0,01
WYT	1080	47,80	0	100	26,83	-0,01	-0,88	K-S=0,52	<0,01	<0,01
ŚŚ	1080	60,25	0	100	27,72	-0,44	-0,70	K-S=0,76	<0,01	<0,01
ŚR	1080	57,79	0	100	30,99	-0,29	-1,09	K-S=0,87	<0,01	<0,01

Źródło: opracowanie własne

Jak wskazują wyniki przedstawione w tabeli nr 1, wśród badanej młodzieży najwyższe (uśrednione) znaczenie przypisywano wartościom moralnym, najniższe zaś wartościom estetycznym. W analizowanych podskalach dla wartości witalnych badana młodzież wyżej ceniła siłę i sprawność fizyczną, zaś w zakresie wartości świętych badana młodzież wskazywała na większe znaczenie świętości świeckich.

Badana młodzież uhierarchizowała wartości od estetycznych jako najmniej istotnych po wartości witalne, święte, hedonistyczne, prawdy, kończąc na wartościach moralnych jako jej zdaniem najważniejszych.

Wielkości, jakie przybiera odchylenie standardowe, wskazują na to, iż najmniejszy rozrzut w zakresie preferencji wartości badana młodzież ujawniała w stosunku do wartości estetycznych, moralnych i hedonistycznych. Największy rozrzut wokół wartości średnich dotyczy świętości religijnych.

Badani uczniowie szkół ponadgimnazjalnych w największym stopniu preferują wartości moralne, w najmniejszym zaś wartości estetyczne. Wskazuje to na odejście w preferencjach wartości młodzieży od porządku wartości opisanego przez Maxa Schelera. Dla badanych największe znaczenie mają kwestie związane z uczciwym życiem, uprzejmością, rzetelnością, szczerością czy kierowaniem się w swoim postępowaniu honorem. Badani niebagatelną rolę przypisali także wartościom prawdy. Cenią sobie rozwój poznawczy, mądrość, wiedzę i szerokie horyzonty myślowe. Jako na ważne w swym życiu wskazują na obiektywizm i otwarty umysł.

Cenne dla badanej młodzieży okazują się również wartości hedonistyczne, czyli przyjemnościowe. Badani podkreślają znaczenie przyjemności, wygody, posiadania, dostatku i komfortu w swoim życiu. Z życia chcą czerpać radość, przyjemności i doświadczać wielu różnorodnych wrażeń.

W mniejszym stopniu niż wyżej wspomniane badani cenią wartości święte, które według Maxa Schelera są wartościami najwyższymi. Wyższą rangę osoby badane przypisują świętościom świeckim niż świętościom religijnym. Młodzi ludzie wyżej cenią sobie kwestie związane z dobrem kraju, poszanowaniem niepodległości niż kwestie związane z wiarą w Boga, życiem wiecznym i zbawieniem.

Jeszcze niżej w hierarchii badanych znalazły się wartości witalne. Dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych kwestie związane z siłą i sprawnością fizyczną nie mają nadrzędnego znaczenia, jednak to jedyny rodzaj wartości, którego umiejscowienie w hierarchii badanych osób jest zbieżne z modelową hierarchią wartości zaproponowaną przez Maxa Schelera. Najmniej cenione wśród badanych okazały się być wartości estetyczne. Badani najmniej cenią kwestie związane z uporządkowaniem, ładem rzeczy, elegancją, gustownością czy harmonią.

Schemat 1. Wartości preferowane przez badanych (L) vs modelowa hierarchia wartości Maxa Schelera (w adaptacji P. Brzozowskiego) (P)

Źródło: opracowanie własne

Kolejną kwestią wyłaniającą się na podstawie rezultatów badań są różnice w preferencjach wartości wśród młodzieży ze względu na zmienne socjodemo-

graficzne. Aby określić, czy wśród badanych uczniów zaznaczają się różnice w preferencjach wartości, wykonano test t-Studenta (płeć) oraz analizy wariancji MANOVA.

Tabela 2. Wyniki testu t-Studenta dla prób niezależnych względem grup

Wartości	dziewczęta		chłopcy		test t-Studenta dla prób niezależnych ³		
	M	SD	M	SD	t(1078)	p	d Cohena ⁴
H	62,47	21,10	65,11	22,70	-1,98	0,05	-0,12
W	49,83	23,21	56,77	24,15	-4,81	0,00	-0,29
E	46,84	20,29	52,01	21,79	-4,03	0,00	-0,25
P	65,60	21,73	64,48	23,28	0,82	0,41	0,05
M	72,11	21,20	66,16	22,24	4,50	0,00	0,27
Ś	57,56	23,71	60,55	25,46	-1,99	0,05	-0,12
SSF	54,06	26,37	63,14	28,17	-5,47	0,00	-0,33
WYT	45,51	26,66	50,07	26,82	-2,80	0,01	-0,17
ŚŚ	56,55	26,64	63,94	28,30	-4,42	0,00	-0,27
ŚR	59,31	31,19	56,29	30,75	1,60	0,11	0,10

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na dychotomiczność zmiennej „płeć” do analizy zróżnicowania preferencji wartości w grupie kobiet i mężczyzn wykorzystano test t-Studenta dla prób niezależnych.

Preferencje wartości hedonistycznych w grupie dziewcząt i chłopców są zróżnicowane (uśrednione preferencje wartości hedonistycznych są większe w grupie chłopców). Różnica ta jest istotna statystycznie. Badane dziewczęta i chłopcy różnią się od siebie również, jeśli chodzi o preferencje wartości witalnych i estetycznych (uśrednione preferencje tych wartości są wyższe w grupie chłopców). Różnice te są istotne statystycznie. Badane dziewczęta i badani chłopcy różnią się także, jeśli chodzi o preferencje wartości prawdy (minimalnie wyższe w grupie dziewcząt), różnica ta nie jest jednak istotna statystycznie.

³ t - wartość testu t-Studenta, df - stopnie swobody, p - empiryczny poziom istotności statystycznej, d Cohena - miara wielkości efektu (*pogrubione dane oznaczają wyniki istotne statystycznie*).

⁴ d Cohena (ang. *Cohen's d*) - miara wielkości efektu, wyraża różnicę pomiędzy średnią arytmetyczną a μ_{hip} odniesioną do populacyjnego odchylenia standardowego (*średnia- μ_{hip}*) / σ (King, Minium, 2009, s. 337).

Wśród badanej młodzieży zaznaczyły się również różnice w preferencjach wartości moralnych – dla badanych dziewcząt wartości te mają większe znaczenie niż dla badanych chłopców (różnica istotna statystycznie). Badane dziewczęta różnią się od chłopców również w zakresie preferencji wartości świętych – są one istotniejsze dla chłopców. Różnica ta ma charakter istotny statystycznie. Zróznicowanie preferencji wartości miało również miejsce w odniesieniu do podskal wartości witalnych i świętych. Badani chłopcy w odróżnieniu od dziewcząt wyżej cenili sprawność i siłę fizyczną oraz wytrzymałość (różnica istotna statystycznie). Chłopcy i dziewczęta różnili się również w zakresie preferencji świętości świeckich (wyższe w grupie chłopców i jest to zależność istotna statystycznie) oraz świętości religijnych (wyższe w grupie dziewcząt, jednak różnica w preferencjach nie jest istotna statystycznie). Wszystkie różnice między dziewczętami i chłopcami w zakresie wielkości efektu cechowały się niską wielkością efektu⁵.

Tabela 3. Uśrednione preferencje wartości w poszczególnych typach szkół

Typ szkoły	N	H	W	E	P	M	Ś	SSF	WYT	ŚŚ	ŚR
LO	372	65,67	52,87	49,95	73,06	73,97	61,14	57,19	48,58	61,08	61,94
TECH	381	65,34	53,47	50,08	66,84	73,75	61,46	59,18	47,92	64,03	58,22
ZSZ	327	59,83	53,62	48,08	53,81	58,24	53,89	59,56	46,77	54,91	52,58
Ogółem	1080	63,80	53,31	49,43	65,04	69,13	59,06	58,61	47,80	60,25	57,79

Źródło: opracowanie własne

Wśród uczniów liceów ogólnokształcących za najważniejsze zostały uznane wartości moralne i prawdy, zaś wśród podskal wartości świętości – świeckie i religijne. Uczniowie techników najbardziej cenili sobie wartości moralne oraz świętości świeckie. Dla uczniów szkół zawodowych najważniejsze okazały się wartości hedonistyczne oraz sprawność i siła fizyczna. Uczniowie każdego z typu szkół najmniej cenili sobie wartości estetyczne oraz wytrzymałość.

W celu sprawdzenia, czy preferencje wartości różnią się w zależności od układu czynników zmiennych socjodemograficznych, wykonano dwukrotnie

⁵ Wielkość efektu (ang. *effect size*) – oszacowanie stopnia, w jakim efekt oddziaływania jest obecny w populacji [King, Minium, 2009, s. 337].

wielowymiarową analizę wariancji MANOVA. W analizie czynnikami były: płeć badanych (kobiety *vs* mężczyźni), ich miejsce zamieszkania (miasto *vs* wieś – na potrzeby analizy zmienną miejsce zamieszkania przekształcono do postaci dwuwartościowej) oraz typ szkoły, w której badani pobierają naukę (liceum ogólnokształcące, technikum, szkoła zawodowa). W pierwszej analizie zmiennymi zależnymi były wartości podstawowe (hedonistyczne, witalne, estetyczne, prawdy, moralne, święte). Podsumowanie analizy efektów wielowymiarowych przedstawia tabela nr 4.

Tabela 4. MANOVA efektów głównych i interakcyjnych dla wartości podstawowych

Efekt	λ Wilksa	F	df efektu	df błędu	p	η^2
Płeć	0,92	14,43	6	1063	<0,01	0,08
Szkoła	0,79	22,38	12	2126	<0,01	0,11
Miejsce zamieszkania	0,99	2,21	6	1063	0,04	0,01
Płeć i szkoła	0,95	5,07	12	2126	<0,01	0,03
Płeć i miejsce zamieszkania	0,99	1,09	6	1063	0,36	0,01
Szkoła i miejsce zamieszkania	0,98	1,54	12	2126	0,10	0,01
Płeć, szkoła i miejsce zamieszkania	0,99	0,93	12	2126	0,52	0,01

Źródło: opracowanie własne

W wyniku przeprowadzonej analizy otrzymano istotne statystycznie efekty główne wszystkich czynników, tj. płci, szkoły, miejsca zamieszkania oraz jeden efekt interakcyjny pierwszego stopnia: płci i szkoły. W celu dekompozycji efektów wielowymiarowych przeprowadzono testy jednowymiarowe, osobno dla każdej zmiennej zależnej. W kolejnej tabeli przedstawiono wyniki jedno-czynnikowej analizy wariancji dla efektu głównego płci.

Tabela 5. Efekty główne płci dla wartości podstawowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	kobiety		mężczyźni		ANOVA		
	M	SE	M	SE	F(1, 1068)	p	η^2
Hedonistyczne	61,33	1,02	65,74	1,00	<0,01	0,01	0,01
Witalne	49,43	1,11	56,79	1,08	<0,01	0,02	0,02
Estetyczne	46,27	0,99	52,42	0,96	<0,01	0,02	0,02
Prawdy	62,81	0,99	65,89	0,97	0,03	0,01	0,01
Moralne	69,22	0,96	66,99	0,93	0,10	0,00	0,00
Święte	61,33	1,02	65,74	1,00	<0,01	0,01	0,01

Źródło: opracowanie własne

Rezultaty analizy wskazują, że dziewczęta różniły się od chłopców w sposób istotny statystycznie w zakresie preferencji wszystkich wartości, za wyjątkiem wartości moralnych. Uśrednione preferencje wartości hedonistycznych, witalnych, estetycznych, prawd i świętych były wyższe w grupie chłopców niż dziewcząt. Preferencja dla wartości moralnych była w obydwu grupach zbliżona do siebie.

Tabela 6. Efekty główne typu szkoły dla wartości podstawowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	LO		TECH		ZSZ		ANOVA		
	M	SE	M	SE	M	SE	F(2, 1068)	p	η^2
Hedonistyczne	66,27a ⁶	1,27	65,48a	1,15	58,87b	1,29	10,31	<0,01	0,02
Witalne	53,72	1,38	53,56	1,25	52,04	1,40	0,46	0,63	0,00
Estetyczne	50,62	1,23	50,40	1,11	47,01	1,24	2,76	0,06	0,01
Prawdy	73,36a	1,23	66,83b	1,11	52,85c	1,25	71,73	<0,01	0,12
Moralne	73,79a	1,19	73,32a	1,07	57,20b	1,20	64,01	<0,01	0,11
Święte	61,75a	1,41	60,30a	1,27	52,03b	1,42	13,92	<0,01	0,03

Źródło: opracowanie własne

⁶ Litery w indeksach dolnych służą do wskazania par grup różniących się w sposób istotny statystycznie na poziomie $p < 0,05$ (jednakowe litery oznaczają brak istotnych różnic). Porównania parami przeprowadzono przy pomocy testu post-hoc Sidaka.

W wyniku analiz zidentyfikowano statystycznie istotne różnice w preferencjach dla wartości hedonistycznych, prawd, moralnych i świętych, w zależności od typu szkoły, do której uczęszczali uczniowie. Porównania post-hoc wykazały, że uczniowie liceów i techników w większym stopniu niż uczniowie szkół zawodowych preferowali wartości hedonistyczne. Z kolei preferencje wartości prawdy różniły się pomiędzy wszystkimi grupami w sposób istotny statystycznie. Wartości prawdy były w największym stopniu preferowane przez uczniów liceów, następnie przez uczniów techników, a w najmniejszym stopniu przez uczniów szkół zawodowych. Wartości moralne były w większym stopniu preferowane przez uczniów liceów i techników niż przez uczniów szkół zawodowych. Taki sam układ wyników uzyskano w przypadku wartości świętych – uczniowie szkół zawodowych w mniejszym stopniu preferowali ten rodzaj wartości niż uczniowie z pozostałych dwóch typów szkół. W przypadku wartości witalnych i estetycznych różnice pomiędzy grupami uczniów były nieistotne statystycznie.

Kolejno analizowano efekty główne dla miejsca zamieszkania badanych dla wartości podstawowych. W kolejnej tabeli przedstawiono wyniki jednowymiarowych testów F, dla efektu głównego miejsca zamieszkania.

Tabela 7. Efekty główne miejsca zamieszkania dla wartości podstawowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	Wieś		Miasto		ANOVA		
	M	SE	M	SE	F(1, 1068)	p	η^2
Hedonistyczne	62,88	1,02	64,19	1,00	0,85	0,36	0,00
Witalne	53,22	1,11	52,99	1,08	0,02	0,88	0,00
Estetyczne	48,93	0,99	49,76	0,96	0,37	0,54	0,00
Prawdy	63,68	0,99	65,02	0,97	0,95	0,33	0,00
Moralne	68,02	0,96	68,18	0,93	0,02	0,90	0,00
Święte	59,79	1,13	56,26	1,10	4,98	0,03	0,01

Źródło: opracowanie własne

Wyniki analiz wskazują, że jedynie w przypadku wartości świętych różnice pomiędzy grupami osiągnęły poziom istotności statystycznej. Mieszkańcy wsi w silniejszym stopniu preferowali wartości święte niż mieszkańcy miast.

Kolejnym etapem analizy było przeprowadzenie dekompozycji wielowymiarowego efektu interakcji płci i typu szkoły. Wyniki jednowymiarowych testów F przedstawia kolejna tabela.

Tabela 8. Efekty interakcji płci i typu szkoły dla wartości podstawowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	F	df efektu	df błędu	p	η^2
Hedonistyczne	1,56	2	1068	0,21	0,00
Witalne	3,81	2	1068	0,02	0,01
Estetyczne	2,18	2	1068	0,11	0,00
Prawdy	3,04	2	1068	0,05	0,01
Moralne	16,53	2	1068	<0,01	0,03
Święte	4,77	2	1068	0,01	0,01

Źródło: opracowanie własne

W wyniku analiz otrzymano istotne statystycznie, jednowymiarowe efekty interakcji płci i typu szkoły dla preferencji wartości witalnych, prawdy, moralnych i świętych. W celu zrozumienia natury tych efektów przeprowadzono porównania pomiędzy chłopcami i dziewczętami, w podziale na typ szkoły.

Tabela 9. Efekty interakcji płci i typu szkoły dla wartości podstawowych – wyniki w podgrupach

Zmienna zależna	Płeć	Typ szkoły					
		LO		TECH		ZSZ	
		M	SE	M	SE	M	SE
Hedonistyczne	kobieta	65,21	1,55	63,92	1,61	54,85	2,10
	mężczyzna	67,32	2,02	67,03	1,63	62,88	1,48
Witalne	kobieta	53,08a ⁷	1,68	48,91a	1,75	46,29a	2,28
	mężczyzna	54,37a	2,20	58,21b	1,77	57,79b	1,61
Estetyczne	kobieta	49,60	1,49	46,24	1,56	42,96	2,03
	mężczyzna	51,64	1,96	54,57	1,57	51,05	1,43

⁷ Litery w indeksach dolnych służą do wskazania grup różniących się w sposób istotny statystycznie na poziomie $p < 0,05$ (jednakowe litery oznaczają brak istotnych różnic). Jednakowe litery w indeksach dolnych wskazują, że różnice są nieistotne statystycznie. Litera „a” w grupie kobiet i „b” w grupie mężczyzn wskazuje, że różnica pomiędzy grupami jest istotna statystycznie.

Prawdy	kobieta	73,23a	1,50	66,34a	1,56	48,85a	2,03
	mężczyzna	73,50a	1,96	67,32a	1,58	56,86b	1,44
Moralne	kobieta	77,22a	1,45	77,60a	1,51	52,84a	1,97
	mężczyzna	70,37b	1,89	69,03b	1,53	61,57b	1,39
Święte	kobieta	61,78a	1,71	57,57a	1,79	45,88a	2,33
	mężczyzna	61,72a	2,24	63,03b	1,80	58,18b	1,64

Źródło: opracowanie własne

Wyniki analizy wskazują, że wartości witalne są w większym stopniu preferowane przez chłopców niż dziewczęta – w przypadku uczniów techników i szkół zawodowych. Wśród uczniów liceów stopień preferencji dla wartości witalnych nie różnił się istotnie w zależności od płci.

Wyniki analizy wskazują, że wartości prawdy są w większym stopniu preferowane przez chłopców uczęszczających do szkół zawodowych niż przez dziewczęta. W przypadku osób uczęszczających do liceów i techników różnice pomiędzy płciami w zakresie preferowania wartości prawdy były nieistotne statystycznie.

W przypadku wartości moralnych wyniki analiz wskazują, że uczennice liceów i techników wyżej ceniły ten typ wartości niż uczniowie. Zależność ta ulega odwróceniu w przypadku osób uczęszczających do szkół zawodowych. Uczennice ze szkół zawodowych w mniejszym stopniu preferowały wartości moralne niż uczniowie.

Wartości święte były silniej preferowane przez uczniów niż przez uczennice w technikach i szkołach zawodowych. W przypadku liceów różnica pomiędzy uczniami i uczennicami w zakresie preferowania wartości świętych była nieistotna statystycznie.

W drugiej wielowymiarowej analizie wariancji zmiennymi zależnymi były wartości czynnikowe (siła i sprawność fizyczna, wytrzymałość, świętości świeckie, świętości religijne). Podsumowanie efektów analizy zamieszczono w kolejnej tabeli.

Tabela 10. MANOVA efektów głównych i interakcyjnych dla wartości czynnikowych

Efekt	λ Wilksa	F	df efektu	df błędu	p	η^2
Płeć	0,95	14,13	4	1065	<0,01	0,05
Szkoła	0,96	5,34	8	2130	<0,01	0,02
Miejsce zamieszkania	0,99	4,01	4	1065	<0,01	0,01
Płeć i szkoła	0,98	2,26	8	2130	0,02	0,01
Płeć i miejsce zamieszkania	1,00	0,79	4	1065	0,53	0,01
Szkoła i miejsce zamieszkania	0,98	2,19	8	2130	0,03	0,01
Płeć, szkoła i miejsce zamieszkania	0,99	0,82	8	2130	0,59	0,00

Źródło: opracowanie własne

W wyniku przeprowadzenia MANOVY otrzymano istotne statystycznie efekty główne wszystkich czynników, tj. płci, szkoły, miejsca zamieszkania oraz dwa efekty interakcyjne pierwszego stopnia: płci i szkoły oraz szkoły i miejsca zamieszkania. W celu dekompozycji efektów wielowymiarowych przeprowadzono testy jednowymiarowe, osobno dla każdej zmiennej zależnej. W kolejnej tabeli przedstawiono wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla efektu głównego płci.

Tabela 11. Efekty główne płci dla wartości czynnikowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	dziewczęta		chłopcy		ANOVA		
	M	SE	M	SE	F(1, 1068)	p	η^2
Siła i sprawność fizyczna	54,04	1,28	63,57	1,25	28,25	<0,01	0,03
Wytrzymałość	44,75	1,25	49,82	1,22	8,36	<0,01	0,01
Świętości świeckie	54,05	1,27	64,27	1,24	33,43	<0,01	0,03
Świętości religijne	56,69	1,44	56,88	1,40	0,01	0,92	0,00

Źródło: opracowanie własne

Rezultaty analizy wskazują, że dziewczęta różniły się od chłopców w sposób istotny statystycznie w zakresie preferencji wszystkich wartości, za wyjątkiem świętości religijnych. Uśrednione preferencje siły i sprawności fizycznej, wy-

trzymałości i świętości świeckich były wyższe w grupie chłopców niż dziewcząt. W kolejnej tabeli przedstawiono wyniki jednowymiarowych testów F, dla efektu głównego typu szkoły.

Tabela 12. Efekty główne typu szkoły dla wartości czynnikowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	LO		TECH		ZSZ		ANOVA		
	M	SE	M	SE	M	SE	F(2, 1068)	p	η^2
Siła i sprawność fizyczna	59,10	1,60	59,39	1,44	57,94	1,61	0,24	0,79	0,00
Wytrzymałość	48,62	1,56	47,86	1,41	45,38	1,58	1,17	0,31	0,00
Świętości świeckie	61,81a ⁸	1,58	63,26a	1,42	52,39b	1,59	14,57	<0,01	0,03
Świętości religijne	62,35a	1,79	56,46a	1,61	51,56b	1,81	9,04	<0,01	0,02

Źródło: opracowanie własne

W wyniku analiz jednowymiarowych zidentyfikowano statystycznie istotne różnice w preferencjach dla świętości świeckich i religijnych. Porównania post-hoc wykazały, że uczniowie szkół zawodowych w mniejszym stopniu cenili sobie świętości świeckie i religijne niż uczniowie liceów i techników. W przypadku preferencji dla siły i sprawności fizycznej oraz wytrzymałości różnice pomiędzy grupami uczniów były nieistotne statystycznie. Kolejna tabela prezentuje wyniki jednowymiarowych testów F, dla efektu głównego miejsca zamieszkania.

Tabela 13. Efekty główne miejsca zamieszkania dla wartości czynnikowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	Wieś		Miasto		ANOVA		
	M	SE	M	SE	F(1, 1068)	p	η^2
Siła i sprawność fizyczna	59,11	1,28	58,50	1,25	0,12	0,73	0,00
Wytrzymałość	47,50	1,26	47,07	1,22	0,06	0,81	0,00
Świętości świeckie	59,53	1,27	58,78	1,23	0,18	0,67	0,00
Świętości religijne	60,53	1,44	53,04	1,40	13,93	<0,01	0,01

Źródło: opracowanie własne

⁸ Litery w indeksach dolnych służą do wskazania par grup różniących się w sposób istotny statystycznie na poziomie $p < 0,05$ (jednakowe litery oznaczają brak istotnych różnic). Porównania parami przeprowadzono przy pomocy testu post-hoc Sidaka.

Wyniki analiz wskazują, że tylko w przypadku preferencji świętości religijnych wystąpiły różnice istotne statystycznie w zależności od miejsca zamieszkania uczniów. Mieszkańcy wsi przykładali większą wagę do świętości religijnych niż mieszkańcy miast.

W kolejnym etapie analizy przeprowadzono dekompozycję wielowymiarowego efektu interakcji płci i typu szkoły. Wyniki jednowymiarowych testów F przedstawia poniższa tabela.

Tabela 14. Efekty interakcji płci i typu szkoły dla wartości czynnikowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	F	df efektu	df błędu	p	η^2
Siła i sprawność fizyczna	0,76	2	1068	0,47	0,00
Wytrzymałość	5,00	2	1068	<0,01	0,01
Świętości świeckie	5,45	2	1068	<0,01	0,01
Świętości religijne	1,45	2	1068	0,24	0,00

Źródło: opracowanie własne

W wyniku analizy otrzymano istotne statystycznie, jednowymiarowe efekty interakcji płci i typu szkoły dla preferencji wytrzymałości i świętości świeckich. W celu zrozumienia natury tych efektów przeprowadzono porównania pomiędzy chłopcami i dziewczętami, w podziale na typ szkoły.

Tabela 15. Efekty interakcji płci i typu szkoły dla wartości czynnikowych – wyniki w podgrupach

Zmienna zależna	Płeć	Typ szkoły					
		LO		TECH		ZSZ	
		M	SE	M	SE	M	SE
Siła i sprawność fizyczna	kobieta	55,88	1,94	54,26	2,02	52,00	2,64
	mężczyzna	62,33	2,54	64,52	2,05	63,88	1,86
Wytrzymałość	kobieta	50,05a ⁹	1,90	43,77a	1,98	40,43a	2,58
	mężczyzna	47,18a	2,48	51,94b	2,00	50,32b	1,82
Świętości świeckie	kobieta	60,13a	1,91	58,64a	2,00	43,36a	2,60
	mężczyzna	63,50a	2,51	67,88b	2,02	61,42b	1,84

⁹ Litery w indeksach dolnych służą do wskazania grup różniących się w sposób istotny statystycznie na poziomie $p < 0,05$ (jednakowe litery oznaczają brak istotnych różnic).

Świętości religijne	kobieta	64,35	2,17	56,49	2,27	49,24	2,95
	mężczyzna	60,35	2,84	56,43	2,29	53,88	2,09

Źródło: opracowanie własne

Rezultaty analiz wskazują, że wytrzymałość jest w większym stopniu cenią przez chłopców niż przez dziewczęta uczęszczające do techników i szkół zawodowych. Wśród uczniów liceów poziom preferencji nie różnił się istotnie w zależności od płci.

W przypadku świętości świeckich wyniki wskazują, że uczennice techników i zasadniczych szkół zawodowych w mniejszym stopniu niż chłopcy ceniły ten typ wartości niż uczniowie. Nie stwierdzono występowania istotnych różnic pomiędzy uczniami i uczennicami liceów w zakresie preferencji świętości świeckich.

W kolejnym etapie analizy przeprowadzono dekompozycję wielowymiarowego efektu interakcji typu szkoły i miejsca zamieszkania. Wyniki jednowymiarowych testów F zostały zaprezentowane w poniższej tabeli.

Tabela 16. Efekty interakcji typu szkoły i miejsca zamieszkania dla wartości czynnikowych – dekompozycja efektu wielowymiarowego

Zmienna zależna	F	df efektu	df błędu	p	η^2
Siła i sprawność fizyczna	2,80	2	1068	0,06	0,01
Wytrzymałość	1,07	2	1068	0,34	0,00
Świętości świeckie	4,57	2	1068	<0,01	0,01
Świętości religijne	2,41	2	1068	0,09	0,00

Źródło: opracowanie własne

Analiza wykazała istotny statystycznie jednowymiarowy efekty interakcji czynników dla preferencji świętości świeckich. W celu zrozumienia natury tego efektu przeprowadzono porównania pomiędzy mieszkańcami miast i wsi, w podziale na typ szkoły. Podsumowanie wyników przedstawia kolejna tabela.

Tabela 17. Efekty interakcji typu szkoły i miejsca zamieszkania dla wartości czynnikowych – wyniki w podgrupach

Zmienna zależna	Miejsce zamieszkania	Typ szkoły					
		LO		TECH		ZSZ	
		M	SE	M	SE	M	SE
Siła i sprawność fizyczna	wieś	62,13	2,69	56,07	1,73	59,61	1,79
	miasto	59,16	2,25	55,60	2,10	60,28	2,46
Wytrzymałość	wieś	49,42	2,63	47,82	1,69	49,27	1,75
	miasto	46,44	2,20	43,81	2,05	46,95	2,40
Świętości świeckie	wieś	62,66a ¹⁰	2,65	60,97a	1,71	66,63a	1,77
	miasto	59,90a	2,22	49,32b	2,07	55,46b	2,42
Świętości religijne	wieś	64,68	3,01	60,02	1,94	63,20	2,01
	miasto	49,71	2,52	53,72	2,35	49,40	2,75

Źródło: opracowanie własne

Wyniki analizy wskazują, że świętości świeckie są w większym stopniu cenione przez uczniów techników i szkół zawodowych mieszkających na wsi niż w miastach. Wśród uczniów liceów poziom preferencji dla świętości świętych nie różnił się istotnie w zależności od miejsca zamieszkania

Podsumowując, na podstawie rezultatów badań można stwierdzić, że zaznaczyły się znaczące różnice w preferencjach wartości uczniów liceów i uczniów szkół zawodowych. Badani uczniowie różnili się między sobą w zakresie preferencji wartości hedonistycznych, prawdy, moralnych oraz świętych. Uczniowie liceów i techników w większym stopniu niż uczniowie zasadniczych szkół zawodowych preferują wartości hedonistyczne. Wartości prawdy i moralne również najbardziej cenione są przez uczniów liceów, następnie techników, a najmniej przez uczniów zasadniczych szkół zawodowych. Wartości święte w najwyższym stopniu cenione są przez uczniów liceów, w najniższym stopniu przez uczniów zasadniczych szkół zawodowych.

Wyniki badań analizowane były również pod kątem interakcji preferencji wartości ze zmiennymi o charakterze socjodemograficznym (tj. płeć, miejsce zamieszkania). Pomędzy badanymi dziewczętami a chłopcami zaznaczyły się istotne statystycznie różnice w preferencjach wartości. Badani chłopcy w większym stopniu niż dziewczęta wybierają wartości hedonistyczne, witalne, estetyczne, prawdy i święte. Chłopcy w większym stopniu niż dziewczęta preferują

¹⁰ Litery w indeksach dolnych służą do wskazania grup różniących się w sposób istotny statystycznie na poziomie $p < 0,05$ (jednakowe litery oznaczają brak istotnych różnic).

również siłę i sprawność fizyczną, wytrzymałość oraz świętości świeckie. Miejsce zamieszkania badanych osób jest również czynnikiem różnicującym ich preferencje wartości. Mieszkańcy wsi w większym stopniu niż mieszkańcy miast cenią sobie wartości święte. Świętości religijne w większym stopniu cenione są przez mieszkańców wsi niż przez mieszkańców miast.

Pomiędzy płcią a typem szkoły, do której uczęszczali badani, zaszła interakcja, w wyniku której preferencje wartości badanej młodzieży były zróżnicowane. Chłopcy uczący się w technikach i szkołach zawodowych w większym stopniu niż dziewczęta z każdego rodzaju szkoły preferują wartości witalne. Chłopcy uczący się w technikach i zasadniczych szkołach zawodowych wyżej niż dziewczęta cenią sobie wytrzymałość. Wartości prawdy okazują się być bardziej znaczące dla uczniów niż dla uczennic szkół zawodowych. Różnice w preferencjach wartości prawdy pomiędzy dziewczętami a chłopcami w liceach i technikach nie są istotne statystycznie. Wartości moralne są wyżej cenione przez dziewczęta uczące się w liceach i technikach niż przez chłopców uczących się w tych szkołach. Chłopcy uczący się w szkołach zawodowych bardziej cenią sobie wartości moralne niż dziewczęta uczące się w szkołach zawodowych. Wartości święte są w większym stopniu preferowane przez dziewczęta uczące się w technikach niż przez ich kolegów. Uczniowie szkół zawodowych bardziej niż uczennice tych szkół cenią sobie wartości święte. Chłopcy uczący się w technikach i zasadniczych szkołach zawodowych bardziej niż dziewczęta cenią sobie świętości świeckie. Różnica w preferencjach wartości moralnych i świętych wśród licealistek i licealistów nie jest istotna statystycznie. Zaznaczyła się również interakcja występująca pomiędzy typem szkoły a miejscem zamieszkania badanych. Uczniowie techników i zasadniczych szkół zawodowych mieszkający na wsi w większym stopniu niż uczniowie tych szkół mieszkający w miastach cenią sobie świętości świeckie.

PODSUMOWANIE

W świetle zaprezentowanych wyników badań rodzi się pytanie o rolę wartości w życiu młodych ludzi. Wskazywanie na ważną rolę w życiu wartości moralnych, prawdy oraz hedonistycznych wskazywać może na swoistą niespójność w aksjologicznej charakterystyce badanych uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

Można założyć, iż badana młodzież znajduje się w stanie aksjologicznego rozdarcia. Postulowany przez Schelera kierunek hierarchicznego uporządkowania wartości wskazywał drogę rozwoju człowieka, od poznania wartości niższych (hedonistycznych, witalnych), wartości duchowych (estetyczne, prawdy, moralne) ku wartościom najwyższym (święte). Tak uporządkowane wartości są jak szczeble drabiny, po której człowiek powinien stąpać na drodze swojego rozwoju. Tak jak wspinanie się po drabinie z pomijaniem szczebli może skutkować zachwianiem równowagi, tak też marginalizacja lub przesadne ceniecie wartości niższych może prowadzić do zaburzenia równowagi aksjologicznej.

W preferencjach badanej młodzieży ścierają się dwie płaszczyzny odniesienia: ku sobie i ku światu. Nadając najwyższą rangę wartościom moralnym, badana młodzież wskazuje na otwarcie na drugiego człowieka, na gotowość nie tylko do współlistnienia z innym człowiekiem, ale istnienia dla niego. Ta koegzystencja ma być oparta na wzajemnym szacunku, dobroci, życzliwości, uprzejmości i uczciwości. Z drugiej zaś strony badani przypisują niezwykle ważną rolę własnemu rozwojowi – cenią sobie wiedzę, inteligencję, szerokie horyzonty myślowe. W swych działaniach chcą kierować się obiektywizmem i logicznością. Dodatkowo ważną rolę w ich życiu odgrywają komfort, przyjemność i wygoda. Badani chcą doświadczać wielu rozmaitych wrażeń i przyjemności. Nasuwa się pytanie, czy te dwie orientacje życiowe nie pozostają w sprzeczności. Czy młodzież potrafi pogodzić chęć życia dla innych z chęcią życia, którego punktem centralnym jest moje osobowe „Ja”? Jest to niebagatelna sztuka, ale i sygnał zmiany społecznej.

Ważny jest również kontekst rozwojowy. Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych to adolescenti, a istotą okresu adolescencji jest przejście od dzieciństwa do dorosłości. Rozwój myślenia i innych procesów poznawczych (pamięci, uwagi) wywiera niebanalny wpływ na postrzeganie siebie i swojego otoczenia społecznego. Fundamentalne zmiany zachodzą w obrazie „Ja”, prowadząc do kształtowania się tożsamości zarówno indywidualnej, jak i społecznej. Kształtują się w tym czasie podstawy różnych aspektów życia społecznego, zaangażowania na rzecz innych ludzi. Budujący się w tym czasie światopogląd przy równocześnie kształtującej się tożsamości sprawia, iż młodzi ludzie są szczególnie wrażliwi na otaczającą ich rzeczywistość [Maćkowiak – Deskur, 2002].

Owa wrażliwość na rzeczywistość społeczną znajduje wyraz w preferencjach wartości młodzieży. Jednym z jej przejawów jest odejście od przypisywania

naczelnego znaczenia świętościom religijnym. Może ono być związane z nieufnością młodych ludzi wobec Kościoła Katolickiego jako instytucji. Uzasadniają oni swą niechęć wobec nauki Kościoła między innymi poprzez wskazywanie na rozbieżność między tym, co głoszą księża, a tym, jaki tryb życia prowadzą. Ważna w tym aspekcie jest również narracja dotycząca Kościoła Katolickiego, która pojawia się w dyskursie medialnym.

Młodzi ludzie wysoko cenią sobie wartości moralne. Chcą czynić dobro, działać na rzecz innych, wieść przyzwoite życie. Jednak nie wynika to z ich przywiązania do wartości o charakterze religijnym. Może to być świadectwem postępującej laicyzacji młodzieży, tak typowej dla społeczeństw Europy Zachodniej.

Problemem, jaki może rodzić się w świetle przedstawionych wcześniej rezultatów badań, jest przestrzeń edukacji aksjologicznej w szkołach. Niezaprzeczalnie wychowanie do wartości jest niezbędnym elementem przygotowania człowieka do życia. Współczesna szkoła niejako zostawia to pole wychowawcze Kościołowi Katolickiemu. Na lekcjach religii uczniowie zaznajamiani są głównie z dogmatami wiary. Przestrzeń aksjologiczna, sposób rozumienia wartości jest prezentowany tylko z jednej perspektywy – z perspektywy nauki Kościoła Katolickiego. Jak wskazują rezultaty badań własnych, młodzi ludzie w swoich preferencjach zwracają się ku wartościom prawdy, moralnym oraz świętościom świeckim. Wskazuje to na potrzebę powiększenia „oferty edukacyjnej” w zakresie nauki o wartościach. Owym rozszerzeniem edukacyjnych możliwości w tym zakresie mogą być lekcje etyki w szkole, rozumianej jako pełnoprawny przedmiot szkolny, nie jako zło konieczne. Stworzenie uczniom przestrzeni do poznania różnych punktów widzenia, ujęcia różnych perspektyw, a także poszukiwania odpowiedzi na pytania o charakterze egzystencjalnym może być jedną z lepszych dróg prowadzących do opanowania aksjologicznego chaosu, w którym żyją młodzi ludzie. Ważna wydaje się tu być perspektywa nauki poprzez działanie i doświadczenie, postulowana chociażby w myśli pedagogicznej Johna Holta.

Tu również rysuje się potrzeba ukazywania młodym ludziom pełnej palety wartości, tak aby mogli oni podejmować wybór oparty na świadomości dobra i zła. Jak postulował ks. Tischner tylko ten wybór może zagwarantować człowiekowi wolność. Aby jednak doświadczyć wolności wyboru, trzeba otworzyć się

na drugiego człowieka i w spotkaniu z nim opowiedzieć się po stronie wartości lub im zaprzeczyć, tym samym zaprzeczając swemu człowieczeństwu.

Kolejną kwestią zarysowującą się na podstawie rezultatów prezentowanych badań jest rozbieżność pomiędzy preferencjami wartości wśród uczniów liceów, techników a preferencjami wartości wśród uczniów zasadniczych szkół zawodowych. Szkoły zawodowe stanowią dziś najmniejszy odsetek wyborów uczniów pragnących kontynuować naukę po gimnazjum. Uczniowie szkół zawodowych cenią sobie przede wszystkim wartości witalne (zwłaszcza wytrzymałość) oraz świętości świeckie. Są to wartości związane z siłą i tężyzną fizyczną oraz wartości związane z patriotyzmem, ojczyzną, narodem. Takie preferencje wartości rodzą obawę przed kształtowaniem się u uczniów szkół zawodowych (zwłaszcza chłopców, którzy w większym niż dziewczęta stopniu preferowali te wartości) postawy narodowościowej rozumianej jako ksenofobiczny lęk przed innością, zwłaszcza kulturową, brak tolerancji oraz epatowanie przemocą jako formą rozwiązywania konfliktów w życiu społecznym.

Niepokojące są również preferencje wartości uczennic szkół zawodowych, które w jeszcze mniejszym stopniu niż ich koledzy ceniły sobie wartości prawdy, wartości moralne oraz wartości święte. Uczennice szkół zawodowych jako najważniejsze dla siebie uznały wartości hedonistyczne (doznania życiowe, prowadzenie łatwego, dostatniego i wygodnego życia). Dziewczęta te w najmniejszym stopniu ceniły wartości obywatelskie. Z tak preferowanych wartości wyłania się obraz młodych kobiet skupionych przede wszystkim na zaspokajaniu najprostszych potrzeb, pozbawionych wyższych aspiracji życiowych i nastawionych na szybkie i łatwe zaspokajanie własnych oczekiwań.

Odwołując się do myśli ks. Tischnera, można powiedzieć, że młodzi ludzie ze szkół zawodowych znajdują się w świecie pozbawionym nadziei. Uczniowie szkół zawodowych zdają się być pozostawieni nie tylko na krańcach działań edukacyjnych, ale, jak pokazują rezultaty badań, również na krańcach działań wychowawczych, gdzie dryfują w stronę postępującej bylejakości życia – nie otrzymują wsparcia w swoim rozwoju osobowym, nie mają szansy doświadczyć sukcesów edukacyjnych, gdyż już selekcja na poziomie wyboru szkoły zawodowej jest selekcją o charakterze negatywnym. Uczniowie szkół zawodowych, którym towarzyszy poczucie wykluczenia, niejako predysponowani są do tego, by wykluczać z życia społecznego innych ludzi.

Jak wskazują rezultaty badań, edukacja aksjologiczna jest konieczna, aby przemoc kryzys w wartościowaniu obecny nie tylko w życiu wychowanków szkół zawodowych, ale i w życiu uczniów pozostałych typów szkół ponadgimnazjalnych. Młodzi ludzie zdają się żyć w świecie aksjologicznego pomieszania znaczeń, chcą godzić interes własny (wielokrotnie oparty na rywalizującym indywidualizmie i skrajnym egoizmie) z życiem opartym na działaniach niezadko wymagających poświęceń na rzecz innych ludzi. Bez edukacji aksjologicznej, objaśnienia młodym ludziom, czym są i o czym stanowią wartości, bez możliwości ich doświadczania może nie być możliwym przezwycięzenie chaosu aksjologicznego towarzyszącego młodzieży. Co więcej, bez uchwycenia istoty wartości trudno w życiu tych młodych ludzi mówić o wolności wyboru między tym, co dobre, a tym co złe.

BIBLIOGRAFIA

Brzozowski Piotr. 1995. *Skala Wartości Schelerowskich - SWS. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

Buczynska-Garewicz Hanna. 1975. *Uczucia i rozum w świecie wartości*. Wrocław: Osolineum.

Galarowicz Jan. 1997. *W drodze do etyki odpowiedzialności*. Kraków: PAT.

Kelly Eugene. 2011. *Material Ethics of Value: Max Schelera and Nicolai Hartmann*. New York: Springer.

King Bruce, Minium Edward. 2009. *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Warszawa: PWN.

Maćkowiak-Deskur Kamila. 2002. *Kształtowanie się światopoglądu w okresie dorastania*. W: Szanse rozwoju w okresie dorastania. Red. Anna Izabella Brzezińska, Mariola Bardziejewska, Beata Ziółkowska. Poznań: Wydawnictwo Humaniora.

Pieszak Eryk. 2003. *Trzy dyskursy o spotkaniu z innym. Gomborowicza, Schelera i Levinasa ścieżki spotkania w pobliżu wielkich dróg*. Poznań: Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Tischner Józef. 1982. *Myslenie według wartości*. Kraków: Znak.

Tischner Józef. 1993. *Nieszczęsny dar wolności*. Kraków: Znak.

Tischner Józef. 2001. *O człowieku. Wybór pism filozoficznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Węgrzecki Adam. 1975. *Scheler*. Warszawa: PWN.